

МИРОСЛАВ Ж. КРСТИЋ¹

ИВАНА М. ЂОРЂЕВИЋ

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ПСИХОЛОГИЈУ

ПОРОДИЧНИ ОДНОСИ И СКЛОНОСТ КА АГРЕСИВНИМ ОБЛИЦИМА ПОНАШАЊА АДОЛЕСЦЕНАТА

САЖЕТАК. Предмет истраживања одредило је време у коме живимо јер је савремени и цивилизовани свет преплављен таласом агресије и деструктивног понашања, све чешћим међу млађом популацијом. Агресивност, као честа карактеристика понашања, окупира пажњу истраживача из психологије, социологије, педагогије, антропологије, филозофије, али и других наука, чији је циљ објашњење и предвиђање понашања људи. Уз помоћ упитника процене породичних односа у истраживању породичних односа и склоности ка агресивним облицима понашања адолесцената покушали смо да дамо практични и теоријски допринос психодијагностици, форензичкој психологији, психологији менталног здравља деце и младих. Истраживање је имало за циљ да испита да ли су породични односи статистички значајни предиктори степена испољавања агресивности и хостилности. Резултати показују да димензије породичних односа представљају добре предикторе различитих категорија агресивног и хостилног понашања код адолесцената.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: породични односи; агресивност; хостилност; адолесценти.

¹ porodica.krstic@gmail.com

Рад је примљен 13. фебруара 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

УВОД

Чињеница да су облици агресивног понашања и насиља све више заступљени међу млађим нараштајима утицао је да се и Међународна здравствена организација бави овом проблематиком и дефинише насиље као намерно, запређено или актуелно коришћење физичке силе или моћи против себе или друге особе, или против групе или заједнице, које води, или са великом вероватноћом може довести, до повреде, смрти, психолошке повреде, неразвијености или депривације (Krug et al., 2002). Ово нас је усмерило да поред истраживања узорка деце и младих деликвентног, асоцијалног понашања истражујемо ризико-факторе таквог понашања код деце и младих који нису окарактерисани као деликвенти и починиоци кривичних дела. Намера нам је да се у овом раду фокусирамо на повезаност и могућност предикције испољавања агресивног и хостилног понашања код адолесцената на основу познавања димензија породичних односа, јер предвиђање је један од важних, ако не и најважнији циљ науке (Крстић и Ристић, 2019).

Учења и теорије о агресиви доводе у везу са различитим конструктима из домена *породичних и друштвених односа* и особина личности. Ово истраживање и рад је стога усмерен, из претходно наведених разлога, на утврђивање специфичности карактеристика породице и породичних односа деце/младих и испољавања агресивног понашања код њих.

Породица као основна група представља кључну ћелију друштва и, без обзира на структуру и породичну динамику, многобројне функције породице имају огроман утицај на развој појединца. Према једној од обухватнијих дефиниција, породица се може одредити као „најстарија, најтрајнија, али и променљива примарна друштвена група, која се темељи на био-репродуктивним, био-сексуалним, био-социјалним, социо-заштитним и социо-економским везама мужа и жене и њихове рођене или адоптиране деце, који су међусобно повезани браком, сродством, удружени ради лакшег задовољавања разноврсних потреба личности, друштва и породице“ (Kuburić, 2001).

У оквиру породице циљ родитеља је да упуте децу да добро функционишу у друштву, па се и претпоставља да ће свако од родитеља изнаћи модел преноса социјалних вештина на своје дете. Традиционални приступи породици дуго су породицу сагледавали као збир индивидуалних чланова. Међутим, системски

приступ породици указао је на различите аспекте унутрашње динамике породице (Zuković, 2008). Осим тога, породични систем је структурисан, поседује границе и хијерархијски је организован. Односи који се срећу у породици су просторни и временски ограничени, долази до емоционалне размене и постоје правила у понашању и одржавању читавог породичног система (Cierpka, 2005, према: Zuković, 2008)

Према најопштијем одређењу, функционална породица је породица у којој њени чланови не испољавају неки психопатолошки поремећај, како хронични, тако ни акутни. Са супротне стране, налазе се дисфункционалне породице, које се карактеришу бројним проблемима социјалне, емоционалне или материјалне природе (Ekerman, 1966, према: Todorović, Vujičić, Ignjatović, 2014). За разлику од функционалне породице, дисфункционалну породицу одликују недостатак заједништва и сагласности у важним питањима породичног живота, емоционална неповезаност, недостатак подршке и чести сукоби који се не разрешавају. Дисфункционалне породице негују круте обрасце функционисања, нетолеранцију и снижен квалитет брака. Дисфункционална породица је породица која није у стању да се прилагоди новонасталим условима живота и која не може да се суочи са стресом без већих последица. Границе између чланова породице су избрисане или круте, или су чланови међусобно дистанцирани (Goldner-Vukov, 1988).

Циркумплексни модел брачних и породичних система (Circumplex Model of Marital and Family Systems) Олсона (2000) представља један од најпознатијих и најчешће теоријски и практично примењиваних мултидимензионалних модела породичног функционисања. Овај модел, његов главни концепт, као и димензије преко којих се дефинише, базирани су на системском породичном приступу. Модел је сачињен од три основне димензије функционалности породичног система, а то су кохезивност, флексибилност (адаптабилност) и комуникација (Olson, 2000).

Кохезија се дефинише као емоционална веза коју чланови породице имају једни са другима (Olson and Gorrall, 2006). Може се рећи да се кохезија фокусира на одржавање равнотеже између независности (одвојености) чланова породице и заједништва унутар ње. Кохезивност може да буде изражена кроз четири нивоа функционисања (Olson, 2000): неповезана, разједињена (disengage) породица – коју карактерише врло низак ниво кохезивности; одвојена (separated) породица – коју карактерише ни-

зак до умерен ниво кохезивности; повезана (connected) породица – коју карактерише ниво кохезивности који се креће од умереног ка високом; умрежена, измешана (enmeshed) породица – коју карактерише врло висок ниво кохезивности. Сматра се да су за оптимално породично функционисање најпожељнији одвојени и повезани нивои кохезивности, будући да указују на добру издалансираност породичног система.

Флексибилност (адаптибилност) подразумева промене у породичном управљању, улогама и правилима. Испитивања породичне адаптибилности усмерена су на анализу у којој мери су породица и њени чланови спремни на промене. Специфични концепти који су овде укључени су: лидерство (контрола, дисциплина), стилови преговарања, расподела улога и правила међусобног понашања (Olson, 1996, према: Matejević, 2008). Према Олсону, могуће је разликовати четири нивоа флексибилности и то (Olson, 2000): ригидна – коју карактерише веома низак ниво флексибилности; структурисана – коју карактерише низак до умерен ниво флексибилности, флексибилна – коју карактерише умерен до висок ниво флексибилности; хаотична – коју карактерише веома висок ниво флексибилности. Породични систем са ригидном/крутом флексибилношћу (веома низак ниво) подразумева јаку контролу, централизован модел одлучивања (већину породичних одлука доноси један члан) са ограниченом могућношћу преговарања. Структурисана флексибилност (низак до просечан ниво), укључује нешто од демократског руковођења, где се у обзир узимају и ставови и мишљење деце. Ову врсту флексибилности карактерише релативно стабилна подела улога, са могућношћу мењања породичних правила. Флексибилна адаптибилност (умерен ниво), подразумева равноправно руководство са демократским приступом у доношењу породичних одлука, што значи да су породични преговори отворени и да укључују и децу. Улоге су дефинисане, али се оне као и правила могу мењати, када је то потребно. Високо флексибилна адаптибилност (хаотичност), огледа се у неправилном или ограниченом вођству. Одлуке се доносе импулсивно, без много размишљања, а улоге у породици су нејасне и конфузне (Olson, 2000). Када се говори о нивоу флексибилности породице, претпоставка је да централни нивои (структурисана и флексибилна) доприносе бољем брачном и породичном функционисању, док су екстремни нивои (ригидна и хаотична) карактеристични за дисфункционалне породице.

Комуникација је трећа димензија у оквиру Циркумплекс модела и дефинише се као скуп позитивних комуникацијских вештина које су корисне породичном систему (Olson, 2000). Она се сматра помоћном димензијом, тачније може се сагледати као неопходни елемент за реализацију претходне две димензије (Todorović & Simić, 2013).

На основу заступљености горе наведених димензија у Олсоновом моделу могу се издвојити 16 типова брачних и породичних система. Породични системи, као и код сваког кружног модела који се налазе у централном делу, најчешће су заступљени и показују балансирани ниво, како на димензији кохезивности тако и на димензији флексибилности (4 балансирана типа). Умерени системи указују на екстремни ниво само на једној димензији (8 типова средњег нивоа), док екстремни породични системи имају екстремне скорове на обе посматране димензије /4 екстремна типа/ (Olson, 2000; Olson & Gorall, 2006).

Породице које постижу високе скорове на субскалама кохезије и флексибилности, способне су да се најјаче супротставе стресорима и притисцима промена из свакодневног живота. Породице које постижу умерене скорове на свим димензија представљају средњи тип породице – тип породице као што је овај функционише адекватно, не показујући ни високе нивое снаге и протективне факторе које дотичу балансиране субске, ни високе нивое тешкоћа или факторе ризика који су карактеристични за остале небалансиране скале (Olson & Gorall, 2006). Карактеристике флексибилно небалансираног типа породице су високи скорови на свим димензијама, осим на димензији кохезије. Ниске скорове на балансираним субскалама имају тзв. хаотично дезангажовани тип породице. Верује се да су ово високо проблематичне породице, са мањком емоционалне блискости. Небалансиране породице имају потешкоћа у целокупном функционисању, а на то указују високи скорови на небалансираним скалама и мањак снага и протективних фактора који би потенцијално могли долазити из балансираних скала. Претпоставља се да за овај тип породице постоји највећи ризик за развитком психопатологије (Olson & Gorall, 2006).

Према једној од најобухватнијих дефиниција агресија је свако понашање које је штетно по психичко и физичко здравље и подразумева вређање, провокације, подсмевање, давање малициозних коментара, ударање, гурање, узимање имовине, неприкладне текстове порука и мејлова, слање увредљивих и дегради-

рајућих слика путем мобилних телефона или интернета, оговарање, одстрањивање људи из групе и ширење гласина (Vul-lyng House of Commons, 2007).

Постоји неколико различитих критеријума према којима се може поделити агресивно понашање, као што су нпр. узроци агресивног понашања, начини његовог изражавања, циљеви и исходи агресивности итд. Дакле, из тога су настале поделе у оквиру различитих теоријских праваца: према узроку, начину испољавања, циљевима, исходу, према коме је усмерена агресија (Žužul, 1989). Фром је поделио агресију на импулсивну и инструменталну агресивност (Fromm, 1980, према: Žužul, 1989). С обзиром на начин, циљеве и исходе агресивног понашања, најчешћа је подела на проактивну и реактивну агресивност. Што се тиче начина изражавања агресивности, осим поделе на физичку и вербалну, постоји подела и на латентну и манифестну агресивност. С обзиром на то према коме је усмерена агресија, могу се разликовати директна и индиректна (померена) агресија (Rot, 1971). Стање хостилности претходи агресији, те се стога може сматрати као аспект агресивности (Dinić, 2014). У складу са реченим у овом истраживању треба разумети и прихватити да постоје различите форме агресивности и хостилности и код деце и младих/адолесцената.

Број стручних радова на тему агресије је на завидном нивоу. Резултати истраживачких радова нису једнозначни, али ипак се може рећи да бројне индивидуалне (нпр. црте личности) и контекстуалне (нпр. породица, друштвена заједница) варијабле имају заслугу за појаву агресије код деце и младих. Различитост резултата може произлазити из методолошких недостатака, али може бити и последица културолошких разлика, што поједине студије показују (Volk et al., 2018).

МЕТОД

Предмет истраживања је утврђивање повезаности индивидуалних и породичних специфичности са степеном агресивности и хостилности код адолесцената, као и да ли, и у којој мери црте личности и породичне варијабле имају удела у објашњењу варијансе хостилности и агресивности код адолесцената. У оквиру овог истраживања фокус је да се испита повезаност и предиктивна вредност димензија породичног функционисања из оквира

Circumplex модела према хостилности и агресивности код школске деце/младих.

Општи циљ овог дела истраживања је да се утврди да ли постоји статистички значајна повезаност између димензија породичног функционисања са једне стране и хостилности и агресивности, са друге стране

Општа хипотеза у истраживању била је да постоји статистички значајна повезаност између димензија породичног функционисања и хостилности и агресивности, са друге стране. Такође, претпостављамо да:

- 1) Постоји повезаност између димензија породичног функционисања (породичне кохезивности, породичне флексибилности, породичне комуникације и задовољства породицом) и степена изражености хостилности и агресивности.
- 2) Димензије породичног функционисања значајне су у предвиђању хостилности и агресивности код адолесцената.

Истраживање је имало форму корелационо-регресионог нацрта (Тодоровић, 2008). Зависна или критеријумска варијабла је степен изражености агресивности и хостилности код адолесцената, док су предикторске варијабле димензије породичног функционисања из *Circumplex* модела породичних односа (Olson, 2000).

Породично функционисање операционализовано је путем скале *FACES IV* (Olson, Gorrall and Tiesel, 2006), који мери димензије породичне кохезије и породичне флексибилности помоћу 42 ајтема груписаних у шест скала. Постоје две балансиране скале које мере балансирану породичну кохезију и балансирану породичну флексибилност. *FACES IV* садржи такође и четири небалансиране скале које мере екстремно високу и екстремно ниску кохезију и флексибилност.

Степен изражености различитих модалитета агресивности и хостилности код адолесцената мерен је Бас-Дуркиовом скалом *BDHI* (The Buss-Durkee Hostility Inventory; Buss & Durkee, 1957). Наведеном скалом, која садржи 75 ајтема, испитује се неколико модалитета агресивности и хостилности и то: 1. Телесно-предметна агресија (учествовања у тучи са другима без уништавања објекта); 2. Вербална агресија (изражени негативни афекат у форми говора као нпр. викање, псовање, расправљање...); 3. Индиректна агресија (подразумева провокативно понашање и индиректну агресију која има злонамерну форму као нпр. злонамерне шале); 4. Противуречно понашање или негативизам (одбијање сарадње

кроз пасиван отпор или побуну против правила и ауторитета); 5. Агресивна раздражљивост (тенденцију да особа „експлодира“ на најмању провокацију), 6. Сумњичавост (пројекција хостилности на друге особе), 7. Огорченост, љубомора и мржња и, на крају, 8. Осећај кривице и грижу савест услед агресивних подстицаја².

Узорак истраживања је пригодан. Укупан узорак чинило је 212 испитаника, ученика средњих школа из косовскомитровачког округа, и то 112 испитаника мушког пола (52,8%) и 100 испитаника женског пола (47,2%).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Добијени резултати показују да, иако већина скала има задовољавајуће психометријске карактеристике, односно да је Кронбахов α коефицијент изнад минималног нивоа од 0,5 јединица, има неколико скала које не задовољавају тај критеријум.³

Прва хипотеза гласила је да постоји статистички значајна повезаност између димензија породичног функционисања и степена изражености хостилности и агресивности. Ова хипотеза је делимично потврђена.

На основу резултата може се закључити да постоји статистички значајна ниска и негативна корелација између *димензије балансиране кохезије* и модалитета противуречног понашања. Ови резултати говоре о томе да са порастом кохезивности породице, опада израженост противуречног понашања адолесцената (МАХ 4). У светлу тих резултата, а у складу са подацима добијеним на нашем узорку, адолесцент који у својој породици комуницира отворено, који са осталим члановима има стабилне социјалне релације неће своју агресивност испољавати кроз пасиван отпор и негативизам.

² Појединачни модалитети агресивности и хостилности у дискусији и закључку добијених резултата истраживања биће означени скраћеницом МАХ и наведеним редним бројем: МАХ 1 – телесно-предметна агресија; МАХ 2 – вербална агресија; МАХ 3 – индиректна агресија; МАХ 4 – противуречно понашање или негативизам; МАХ 5 – агресивна раздражљивост; МАХ 6 – сумњичавост/пројекцију хостилности на друге особе; МАХ 7 – огорченост, љубомора и мржња; МАХ 8 – осећај кривице и гриже савести.

³ Реч је о балансираној флексибилности и овај податак треба имати у виду када се говори о резултатима и дискусији резултата који су добијени.

Што се тиче *димензије балансирана флексибилности*, добијене су статистички значајне позитивне корелације између наведене димензије и модалитета агресивности и хостилности (МАХ 6; 7; и 8).⁴ Осим наведених позитивних корелација, добијена је и негативна корелација са модалитетом (МАХ 4). Димензија флексибилности односи се на промене у породичном лидерству, подели улога и правилима у односима чланова породице (Olson, 2000). У светлу тог схватања могли бисмо протумачити негативну корелацију са модалитетом негативизма (МАХ 4) – да наиме, уколико у породичном систему нема модификација улога, уколико се адолесценту не пружи прилика да активније учествује у породичном систему, може доћи до испољавања агресивности у облику негативизма, тзв. адолесцентног бунта.

Што се *димензије дезангажованости* тиче, резултати су показали да она позитивно и ниско корелира са модалитетом индиректна агресија (МАХ 3). Овај резултат показује да је дезангажованост чланова породице, односно породични систем у коме нема јасно дефинисаних породичних граница и у коме чланови породице имају ограничену или лошу комуникацију статистички значајни предиктор развоја агресивних понашања код деце и адолесцената (Bandura & Walters, 1966; Field, 2002, према: McAdams et al., 2009).

Димензија заплетености корелира статистички значајно и позитивно са следећим модалитетима: (МАХ 1; 2; 3; 4; 5; и 8). Димензија заплетености, или умрежености представља субдимензију кохезивности, и која се карактерише високом блискошћу свих чланова породице, без јасно постављених граница, што се у Циркумплекс моделу може сматрати дисфункционалним (Olson & Gorall, 2003, према: Zotović и сар., 2008). Овај резултат говори о томе да што је димензија заплетености израженија, биће израженији и наведени модалитети агресивног понашања, што је у складу са истраживањем у коме је испитивано агресивно понашање преко димензија Олсоновог Циркумплекс модела (Ђуришић, 2018).

Димензија ригидности корелира позитивно са следећим модалитетима: (МАХ 1; 2; 3; 4; 5; и 8). Ригидност у Циркумплекс моделу

⁴ Резултати који говоре о позитивној повезаности димензије балансиране флексибилности и наведених модалитета агресивних понашања су неочекивани: могуће је да је ово последица специфичности узорка, а не треба ни заборавити да је скала балансиране флексибилности показала најмањи коефицијент поузданости, те да и то може утицати на резултате.

представља субскалу породичне димензије флексибилности, тј. представља врло низак ниво флексибилности. Ригидност се односи на стриктну дисциплину, поштовање правила и јасну разграниченост породичних улога (Olson, 2000). Ригидни однос постоји када један члан у породици управља и контролише друге чланове породице. У таквим породицама је мало преговарања и важне одлуке доноси лидер породице. Обично се одлуке доносе импулсивно и о њима се много не размишља (Olson, 2000). Налази претходних истраживања говоре о томе да деца која опажају своје родитеље као строге, стриктне и емоционално удаљене испољавају већи степен агресивних и делинквентних понашања (Bares et al., 2011; Moitra et al., 2012, Hovee et al., 2011, Zimmermann, 2006, према: Khodabakhshi Koolae et al., 2004). Резултати добијени на нашем истраживању потврђују да је ригидан однос погодан тле за развој агресивности и хостилности адолесцената.

Што се тиче *димензије хаотичности*, добијена је позитивна статистички значајна корелација са модалитетима: (МАХ 1; 2; 4; 5; и 8). Димензија хаотичности представља субдимензију породичне флексибилности, тачније односи се на екстремну израженост ове димензије. У породицама где је изражена димензија хаотичности родитељска контрола готово и да не постоји (Goldenberg & Goldenberg, 2004, према: McAdams et al., 2009). Ови резултати говоре управо о недостатку родитељске контроле, односно да адолесценти који одрастају у систему који је по питању флексибилности хаотичан развијају агресивна понашања јер њихови родитељи нису успели да се наметну као ауторитарне фигуре које би могле да утичу да се таква понашања санкционишу.

Димензија задовољства породицом корелира негативно са модалитетима: (МАХ 3; 4; 5; и 7). Ова димензија породичног функционисања дефинисана је као степен до којег су чланови породице срећни и испуњавају једни друге. С тим у вези, може се рећи да су добијени резултати очекивани – тенденција за испољавањем агресивног понашања, како манифестног тако и латентног биће повећана уколико је задовољство породицом мање, однос уколико је породица дисфункционална. Ово је потврђено у неколико истраживања (Bosco et al., 2003; Bares et al., 2011; Đurišić, 2018).

Друга хипотеза гласила је да су димензије породичног функционисања (породичне кохезивности, породичне флексибилности, породичне комуникације и задовољства породицом) значајне у предвиђању хостилности и агресивности код адолесцената.

Димензија балансирана кохезија статистички је значајан предиктор модалитета противуречног понашања (негативизма). Ови резултати донекле су очекивани, с тим што је очекивано да ова варијабла буде статистички значајан предиктор и још неких модалитета агресивног понашања. Наиме, истраживања која су испитивала предиктивну моћ кохезивности породице утврдила су да је кохезивност статистички значај предиктор агресивног понашања адолесцената (Taylor et al., 2014).

Димензија балансиране флексибилности се показала као статистички значајан предиктор следећих модалитета: (МАХ 4; 6; 7; и 8). Као што је већ наведено, статистички значајна моћ у предикцији противуречног понашања је очекивана – уколико у породици не постоји тенденција да повремено долази до ажурирања породичних улога, то може довести до неке врсте пасивно-агресивног отпора у виду јављања противуречног понашања. Предикција осталих наведених модалитета је неочекиван резултат.⁵

Димензија дезорганизованости има статистички значајног удела у предикцији модалитета индиректне агресије. Као што је већ напоменуто, очекивано је да особе које одрастају у атмосфери која није подржавајућа, у којој постоји неповољна емоционална клима и повезаност чланова породице развију неке облике агресивног понашања, могуће и као један од видова начина комуникација. Навели смо истраживања у коме је димензија дезорганизације наведена као један од значајних предиктора агресивног понашања деце и адолесцената (Bandura & Walters, 1966; Field, 2002, према McAdams et al, 2009)⁶.

Димензија зајакнености има статистички значајног удела у предикцији следећих модалитета агресивних и хостилних понашања: (МАХ 1; 3; 4; 5; и 8). Ова димензија представља субскалу димензије кохезивности, и карактерише се (пре)високом блискошћу чланова породичног система. Ово се обично одражава на ро-

⁵ Овај резултат није у складу са резултатима ранијих истраживања (Sharma & Joshi, 2015), у којима је балансирана флексибилност наведена као један од протективних фактора, који делује превентивно на појаву агресивних тенденција адолесцената, па стога на овом месту ћемо поново напоменути да је су добијени резултати директна последица веома ниске поузданости ове субскеале.

⁶ Ипак, треба бити опрезан при доношењу закључака, јер је на нашем узорку дезангажованост предиктор само једног модалитета, што значи да ова димензија не може бити схваћена тако кључно у објашњењу појаве агресивних понашања.

дитељску дисциплину, тако што родитељи не успостављају адекватне дисциплинске мере у васпитном раду са децом, те је могуће да деца у таквом породичном систему имају тенденцију да развију агресивно понашање. (James, 1995, према McAdams et al, 2009).

Статистички значај предиктивни утицај *димензије ригидности* утврђен је у објашњавању следећих модалитета: (МАХ 1; 3; 5; 6; 7; и 8). Ови резултати су очекивани, и у складу су са резултатима различитих истраживања који наглашавају важност строге и емоционално удаљене родитељског васпитања у испољавању значајно већег степена агресивних, ризичних и делинквентних понашања (Moitra et al, 2012, Hovee et al., 2011, Zimmermann, 2006, према Khodabakhshi Koolae, 2014). Недостатак топлине, укључености и ригидна контрола показали су се значајним предикторима агресивног понашања већ и код мале деце (Loeber & Farrington, 2000).

Што се тиче породичне *димензије хаотичности*, резултати су показали да она статистички значајан предиктивни утицај у објашњењу следећих модалитета агресивних и хостилних понашања: (МАХ 1; 2; 4; 5; и 8). Добијени резултати су у складу са налазима ранијих истраживања, која су утврдила да је висок ниво хаотичности статистички значајан предиктор екстернализованих проблема адолесцената, у које спадају агресивна понашања, као што су вербална и телесна агресивност (Ђуришић, 2018).

ЗАКЉУЧАК Након приказа добијених резултата можемо рећи да су добијени резултати нашег истраживања углавном конзистентни са резултатима раније спроведених истраживања.

- 1) Што се повезаности димензија породичног функционисања и степена изражености модалитета хостилности и агресивности тиче, утврђено је постојање бројних, статистички значајних корелација. Добијени резултати говоре о неоспорном значају који породица односно породични односи и породична средина могу имати на развој и испољавање агресивности.
- 2) Димензије породичног функционисања су се такође показале као статистички значајни предиктори различитих модалитета агресивног и хостилног понашања. Ови резултати указују на значај који специфично породично функционисање, а нарочито израженост дисфункционалних породичних димензија може имати у предикцији и потенцијалној превенцији

испољавања агресивних и хостилних понашања. Може се рећи да је за развој и испољавање ових специфичних понашања веома важно из каквог породичног окружења појединац потиче.

Последица негативних породичних утицаја на младе је све бруталније агресивно понашање адолесцената међу и над вршњацима за чије заустављање наука треба теоријски, а пре свега практично да пронађе успешна решења. У закључку овог рада, а у складу са намером, можемо рећи да је практични и теоријски допринос овог истраживања и рада, у оквиру клиничке психологије и других друштвених наука следећи.

У оквиру Психодијагностике деце и младих захваљујући методолошким начелима клиничког приступа у психодијагностици⁷, у могућности смо да психодијагностику деце и младих, на основу овог и других поменутих наших истраживања обогатимо поред неких старих и инструментима новијег датума као што су на пример вишефакторски упитници личности и Циркумплексни модел брачних и породичних система, који представља један од најпознатијих и најчешће теоријски и практично примењиваних мултидимензионалних модела породичног функционисања.

У оквиру Форензичке психологије, која је суштински повезана са клиничком психологијом као примењеном граном психологије (посебно са психодијагностиком, у оквиру ње са психодијагностиком деце и младих), допринос је тај што бисмо постигли боље резултате у процени онога што је вероватна или највероватнија истина за појединца у датим околностима, а у вези са *породичним односима* и правном радњом која је предмет судског поступка увођењем нових психодијагностичких инструмената, које смо навели у тексту.

У оквиру Психологије менталног здравља у вези породичних односа и истраживања усмереног на утврђивање склоности агресији и хостилности деце и адолесцената у контексту њихове породичне ситуације идеја на којој радимо је израда превентивног програма/стратегије да код деце и младих и њихових породица у друштвеној заједници, омогућимо да: овладају емоционалним и социјалним вештинама, да остваре виши ниво функционалности породичног система (кохезивност и

⁷ Методолошка начела клиничког приступа у психодијагностици су: скупине као оквира, „отвореност“ психодијагностичке батерије, мултидимензионалности, фаворизовања техника широког дијапазона, експлоративност...

флексибилност), вештинама комуникације (вербалне и невербалне), решавању конфликта без сукоба, резилијентно и асертивно понашање..., са циљем да мерама примарне превенције смањимо насиље, агресивно и деструктивно понашање свих особа, а посебно деце и младих/адолесцената.

- ЛИТЕРАТУРА Крстић, М. и Ристић, Б. (2019). Савесност и отвореност као предиктори ризичног и деликвентног понашања адолесцената. *Зборник радова Филозофског факултета*, 49 (4), 147–173.
- Bares, C. B., Andrade, F., Delva, J., Grogan-Kaylor, A. (2011). Personality and parenting processes associated with problem behaviours: A study of adolescents in Santiago, Chile. *Social Work Research*, 35 (4), 227–240.
- Bosco, G. L., Renk, K., Dinger, T. M., Epstein, M. K., Phares, V. (2003). The connections between adolescents' perceptions of parents, parental psychological symptoms, and adolescent functioning. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24 (2), 179–200.
- Bullying House of Commons (2007). Education and Skills Committee. London: The Stationery Office.
- Buss, A. H. & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 21, 343–349.
- Dinić, B. (2014). *Efekti dispozicionih i situacionih činilaca na agresivno ponašanje* (odbranjena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Ђуришић, М. (2018). Relations and communication in families of children with externalizing behavior problems. *Research in Pedagogy*, 8 (2), 111–120.
- Goldner Vukov, M. (1988). *Porodica u krizi*. Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga.
- Khodabakhshi Koolae, A., ShaghelaniLor, H., Soleimani, A. A., Rahmatizadeh, M. (2014). Comparison Between Family Power Structure and the Quality of Parent-Child Interaction Among the Delinquent and Non-Delinquent Adolescents. *International Journal of High Risk Behaviors and Addiction*, 3 (2).
- Krug, E. G. et al., (2002). *World report on Violence and health*. Geneva: World Health Organization.
- Kuburić, Z. (2001). *Porodica i psihološko zdravlje dece*. Beograd: Čigoja.
- Loeber, R. & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Dev. Psychopathol*, 12 (4), 737–762.
- Matejević, M. (2008). Funkcionalnost porodica sa adolescentima. U: J. Todorović, S. Vidanović, V. Anđelković (ur.), *Mladi i porodica: zbornik radova* (49–63). Niš: Filozofski fakultet.

- McAdams, C. R., III, Foster, V. A., Dotson-Blake, K., Brendel, J. M. (2009). Dysfunctional family structure and aggression in children; A case for school-based, systemic approaches with violent students. *Journal of School Counseling*, 7 (9).
- Olson, D. H (2000). Circumplex Model of Marital and Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22, 144-167.
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2006). FACES IV & Circumplex Model. Preuzeto 21. 8. 2019. godine sa www.facesIV.com.
- Olson, D. H., Gorral, M. D., & Tiesel, W. J. (2006). *Faces IV paket. Priručnik za primenu*.
- Rot, N. (1971). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sharma, M., Joshi, H. L. (2015). Role of Family Environment and Parenting Style in Adjustment among Male Adolescents. *International Journal of Current Research and Academic*, 3, 252-263.
- Taylor, L. K. et al. (2014). Trajectories of Adolescent Aggression and Family Cohesion: The Potential to Perpetuate or Ameliorate Political Conflict. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*. Published online: <http://www.unboundmedicine.com/medline/journal>.
- Todorović, D. (2008). *Metodologija psiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Todorović, J. i Simić, I. (2013). Dimenzije porodičnog odnosa, subjektivno blagostanje i tip domaćinstva. U: B. Dimitrijević (ur.), *Humanizacija univerziteta*, zbornik radova naučnog skupa sa međunarodnim učešćem Nauka i savremeni univerzitet (298-311). Niš: Filozofski fakultet.
- Todorović, D., Vujičić, M., Ignjatović, M. (2014). Dimenzije partnerske afektivne vezanosti, kvalitet interakcija u primarnoj porodici i potreba za psihološkim savetovanjem kod studenata različitih fakulteta. *Godišnjak za psihologiju*, 11 (13), 111-134.
- Volk, A. A., Schiralli, K., Xia, X., Zhao, J., Dane, A. V. (2018). Adolescent bullying and personality: A cross-cultural approach. *Personality and Individual Differences*, 125, 126-132.
- Zotović, M., Telečki, T., Mihić, I., Petrović, J. (2008). Relacije karakteristika porodice i prevladavanja stresa kod adolescenata. *Primenjena psihologija*, 1 (3-4), 145-160.
- Zuković, S. (2008). Sistemski pristup u proučavanju porodice. *Pedagogija*, 3, 428-435.
- Žužul, M., (1989), *Agresivno ponašanje - Psihološka analiza*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

MIROSLAV Ž. KRSTIĆ

IVANA M. DJORDJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

FAMILY RELATIONSHIPS AND TENDENCY TOWARDS AGGRESSIVE
BEHAVIOUR IN ADOLESCENTS

It is a well-known fact that practice in clinical, mental health, or forensic psychology, as well as in other applied psychological disciplines, is always a few steps ahead of the theoretical framework. It is the practical work, experience, and research that lead to acquiring new knowledge and contribute to the theoretical base. The modern world has been flooded by a wave of aggression and destruction in the recent decades, most prominently by younger population. Having this in mind, we have focused not only on studying a sample of children and adolescents who exhibit delinquent and asocial behaviour—who may or may not be characterized as delinquents and criminal offenders—but also on the underlying causes of such behaviour.

Due to the volume restrictions, this paper will hone in on the correlation of family relationships, character traits, and tendency towards aggressive behaviour in adolescents with a view of generating guidelines for the practical work in clinical psychology, where special emphasis is placed on the correlation—as well as the predictive potential—of the family relationships to the models of aggressive hostility. The study aims at determining whether family relationships are statistical predictors of the degree of manifestation of aggression and hostility. The results indicate that the dimensions of family relationships present good predictors of different categories of aggressive and hostile behaviour in adolescents. The research sample consists of 212 high school students in the Kosovska Mitrovica school district. The main research instruments are: FACES IV, Big-Five inventory (BFI), and BDHI scale.

In conclusion, the practical and theoretical contribution of this study, as a part of the ongoing series, is summarized as follows:

- 1) the study expands on the range of the instruments used in psychodiagnostics of children and adolescents owing to the methodological principles of the clinical approach such as group framework, openness of the batteries of psychodiagnostic tests,

- multidimensionality, favouring the wide-range techniques, and explorativity;
- 2) in terms of forensic psychology—which is linked to clinical psychology as an applied discipline, especially with psychodiagnostic and specifically with psychodiagnostic of children and adolescents—the research results indicate a more successful evaluation of the most probable truth for an individual in the given circumstances by introducing new psychodiagnostic instruments in the legal process;
 - 3) the study highlighted several predictors of family relationship dimensions and the manifestation of aggressive and hostile behaviour in adolescents, which promotes preventive measures in ensuring and nourishing mental health of children and adolescents and their families in a wider social community; and
 - 4) hopefully, the study contributed to the overall evaluation and prediction of the behavioural patterns of children and adolescents and the correlation of their family relationships and the tendency towards aggression.

KEYWORDS: family relationships; aggression; hostility; adolescents.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).